

І. Тимів, завідувач
Етнографічного музею Калущини (Івано-Франківська обл.),
історик

УДК 930.1(447)

МАРГІНАЛІЇ В РУКОПИСНИХ КНИГАХ І СТАРОДРУКАХ ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ТАТАРСЬКИХ І ТУРЕЦЬКИХ НАБІГІВ НА УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В XVI–XVII ст.

У статті розглянуто покрайні записи (маргіналії) в рукописних книгах і стародруках як історичні джерела про татарські та турецькі набіги на українські землі в XVI–XVII ст.

Ключові слова: рукописні книги, кириличні стародруки, маргіналії, книгознавчі дослідження, джерела, татари, турки, набіги.

В статье рассмотрены записи на полях (маргиналии) в рукописных и старопечатных книгах в качестве исторических источников о татарских и турецких набегах на украинские земли XVI–XVII вв.

Ключевые слова: рукописные книги, кириллические старопечатные книги, маргиналии, книговедческие исследования, источники, татари, турки, набеги.

З давніх часів у наших предків була традиція записувати різні події, у т. ч. історичні, на чистих берегах рукописних, а згодом і друківаних книг. Ці записи, що в науці дістали назву маргіналії, є своєрідним архівом відомостей про події минулого. До них відносяться записи на форзацах і на долучених чистих аркушах [1].

За походженням та обставинами своєї появи маргіналії (покрайні записи) подібні до графіті на стінах давніх храмів. Їхніми авторами, часто безіменними, керувало прагнення якщо не увічнити, то хоча б утривалити свою думку, висловити свої враження від певної події, поділитися ними з іншими людьми [2].

Рукописні записи на берегах друківаних книг містили найрізноманітніші відомості. Найчастіше вони створювались у зв'язку з купівлею книги, передачею її до церкви на поминання душі або за відпущення гріхів [3]. Як мікроджерело актового та оповідного характеру маргіналії в церковних книгах містять важливі історичні відомості про заснування парафії, будівництво церкви, імена священників і дяків, стихійні лиха, астрологічні явища, війни [4].

Сучасні книгознавці поділяють маргіналії за змістом на такі категорії: вкладні, дарчі та власницькі записи, глоси і коментарі до друківаного тексту, записи про важливі або незвичайні факти – історичні події, природні й кліматичні явища, сімейні події, події місцевого значення, записи художніх творів (віршів та прислів'їв), проби пера [5].

Серед усього змістового розмаїття цих записів нас цікавитимуть повідомлення про татарські набіги та події польсько-турецьких воєн XVI–XVII ст.

Мета і завдання цієї статті – виявити та проаналізувати зміст покрайніх записів рукописних книг і стародруків про татарські й турецькі набіги на українські землі; систематизувати за хронологією й походженням маргінальні записи, подані в наукових та інших джерелах; показати роль і значення такого виду джерел в історичних дослідженнях.

Маргінальні записи про історичні події у стародруках і сьогодні є недостатньо вивченими, їх дослідження мають епізодичний характер. Відомо, що

одним із перших дослідників, який звернув увагу на покрайні записи в церковних книгах і використовував їх у своїх працях, був А. Петрушевич. Сумлінно опрацьовували рукописні нотатки у стародруках І. Франко, мистецтвознавець І. Свенціцький, І. Панькевич та ін. [6]. Сучасна маргіналістика як галузь історичної науки представлена низкою публікацій вітчизняних дослідників. Вивченням маргіналії як історичного джерела займалися і займаються О. Апанович, Я. Ісаєвич, О. Колосовська, І. Ціборовська-Римарович, Г. Чуба [7], Н. Заболотна, М. Кольбух та ін. Їхні публікації часто-густо ґрунтуються на фактах, здобутих із цього джерела. Цінною для історика є й остання праця М. Шамрай [8], в якій опубліковано тексти найбільш інформативних покрайніх записів кирилических видань, що зберігаються в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (НБУВ). Завдяки цим публікаціям у науковий обіг введено значний за обсягом джерелознавчий матеріал.

На сьогодні фонд відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ налічує близько 38 тис. одиниць зберігання. Його хронологічні рамки охоплюють період з другої половини XV ст. до 1830 р. [10].

Покрайним записам на почаївських стародруках присвячено доповідь Н. Заболотної «Маргіналії у почаївських кирилических стародруках (на матеріалах фондів відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського)», виголошену на конференції «Українці XVI–XVII ст. крізь призму слова» (Львів, 2006) [11].

Як відомо, вільні місця у книзі часто використовували для записів, не пов'язаних із текстом. Узяті разом, вони інколи перетворюються на своєрідні сімейні хроніки або літописи подій із життя села чи міста. Багаті на маргінальні записи різноманітного змісту і стародруки НБУВ. Цікавими з точки зору історичної достовірності є записи, що відтворюють події минулого, зокрема періоду козацьких воєн. Показовими записами хронікального характеру є нотатки, зроблені Анонімом у Тріоді Пісній¹ (К., 1640) у 40-х рр. XVII ст.: «Року Б[о]жїя 1624 Татаре п[ент]ровні [з пол. мови – нагромадились] за

¹ Тріодь Пісна – літургійна книга, що містить служби Великого посту, а саме змінні частини Богослужінь від неділі Митаря і Фарисея до неділі Квітної.

Сигізмунда III», далі читаємо: «Року Божія 1672 Туречизна повторная на мученицу Феклу, взятъ турками Каменецъ Подольській...» [12]. Підтвердженням турецького вторгнення на українські галицькі землі є свідчення, залишені на полях церковного Служебника¹. Запис автора, зроблений скорописом, сповіщав: «Р[оку] Б[ожія] 1672 приступилъ туркувъ врда и Татары подъ Перемышль з'потоугою великою...» [13].

Своєрідне свідчення про турецький похід в українські землі в 1672 р. маємо на маргінесі загальної Мінеї² із церкви села Іванкова Сокальського деканату. Записка, опублікована А. Петрушевичем, сповіщає: «Року Божого ахов 1672 о святой Покрові была орда Татарове съ Турками в Полщи, которіи по сам Бескид, границу венгерскую людей молодых брали в неволю, старых стинали, села нѣкотрые палили» [14].

Свідчення про подальші події, пов'язані з татарськими й турецькими набігами, зустрічаємо на сторінках Крилоського напистольного Євангелія. Запис виявив А. Петрушевич. Відноситься він до 1679 р.: «Мая 30 по страшливом спустошенію Турецком и Татарском под час войні Журавенской, Галича, Крилоса и всего Покутя и до грунту спалені церкви Крилоской Успенія пресв. Богородицы» [15]. Виходячи зі змісту нотатки, розповідь стосується радше подій 1676-го ніж 1679 р.

Запис півустанов на берегах львівського Євангелія 1670 р. розповідає про часи, коли багато українців перебувало в турецькій неволі. «И купилъ сью книгу рекомую Єв[ан]геліе за отпущеніе грѣховъ родича своего, и родительки своей, и за свое отпущеніе грѣховъ Івановъ с[и]нѣ Хацынин Павелъ з Дубна коупилъ еи оу Ц[а]риградѣ до храму С[вя]т[о]го великом[у]ч[е]ника Георгія до Дубна на передмѣстю Наурмычъ оу неволи еще застающій дѣялося року 1681 м[і]с[я]ца Марта дня 25...» [16].

Деякі хронологічні записи про появу татар на галицьких землях є й на сторінках Учительних Євангелій – рукописних збірників проповідей на недільні та святкові перикопи (євангельські читання) «для люду», тому мова цих творів «руска, проста» [17]. Запис про похід козацьких і татарських військ до Львова у жовтні 1648 р. зафіксовано в одному з таких Євангелій, що походить із часів правління польського короля Стефана Баторія (1576–1586). «Року Б[о]жго 1648 Мца вктоврия дня Єдинайцатого Приступил Хмельнцкій герштъ козацкй, и Тогай бей, водзъ Татарскій з великими воисками своїми поде Львовъ. И вточивши воисками своїми вшитокъ

Львовъ и штурмували донего безъ час немалій, лечь мѣщане впиралися мощно, вны штурму не припущаючи за ласковъ б[о]га всемогучого zostали [...] вныхъ людей [...] волными» [18].

На сторінках ще однієї книги, що походить із першої чверті XVII ст. і зберігається у Національній бібліотеці у Варшаві (Учительне Євангеліє. НБВ, Акс 2757), дослідниця Г. Чуба з Ягеллонського університету виявила на полях рукопису записи кінця XVII–XVIII ст., зокрема на арк. 209 зв.: «Татаре били подо Лвово(м) в року 1695 р.» [19].

Цікаво, що на вільних берегах кириличних рукописних книг є навіть прізвища людей, знищених татарами під час нападів. Так, в «Уставі церковному», написаному наприкінці XVI ст., збереглися літописні записки, зроблені скорописом XVII ст. Зокрема, під 1656 р. зазначено: «В Леска (Леська. – І. Т.) Родителейи красных и благоѣрных Тимофея и Маріи Косдремского, котори [зг]инул от меча татарского гси (Господи. – І. Т.) помяники его» [20]. Цінним у цих записах є також повідомлення про обставини останнього татарського набігу на галицькі землі у 1699 р.: «Тогожь роки и татаре Серкизки вишли и вес повіт стрииский позабирали и попалили мца февриария» [21]. Важливість цього запису в тому, що він деталізує хронологію набігу, вказує напрямок руху напасників та підтверджує мету нападу – захоплення ясиру.

Отже, записи на стародруках нерідко слугують свого роду історичними документами, стають чи не єдиним джерелом інформації про конкретну особу, певну історичну подію, населений пункт, церкву, монастир тощо [22].

Перебування татар на українських землях залишило свій слід у топонімії краю. Це простежується за власницькими записами на стародруках. Цікавий запис такого змісту виявлено на примірнику Євангелія 1600 р. (з шифром Кир. 772). Його виконав у Каневі 1635 р. запорозький козак Пилип Якович із дружиною Василісою Лазорківною. В ньому зазначено про вклад книжки «за отпущение грехов» до Троїцької церкви села Келебердієва за Дніпром³. Ідеться про містечко на Канівщині з екзотичною назвою Келеберда. Нехарактерна для українських топонімів назва походить від імені татарського хана Керімберди, сина Тохтаміша, стоянка якого розташовувалась у цій місцевості [23].

Важливі історичні події записували місцеві літописці не тільки на маргінесах рукописних книг і стародруків, а й на стінах храмів. Імовірно, анонімні

¹ Служебник – богослужбова книга, яка містить тексти літургій Йоана Золотоустого, Василя Великого та Напередосвячених дарів, інших церковних служб на кожен день, а також вказівки щодо їх проведення. В разі наявності у цій книзі хоча б однієї літургії вона ще називається Літургікон, Літургіарій. Крім Служебника, який щоденно використовується в парафіяльному та монастирському богослужінні, існує Служебник архієрейський – книга, що містить тексти літургій, які відправляє архієрей, а також на освячення антимінса і посвячення в ступені церковної та чернечої ієрархії: свічконосця, читця, співця, диякона, ієрея, архієрея, ігумена, архімандрита та інших, і вказівки щодо їх проведення. Впродовж свого існування ця книга мала й інші найменування: Архієретикон, Служебник святительський та Чиновник (Кольбух М. Кириличні рукописні Служебники XVI ст. у збірках Львова / М. Кольбух // Рукописна та книжкова спадщина України: археогр. дослідж. унікал. архів. та бібл. фондів. – К., 2007. – Вип. 12. – С. 241).

² Мінея – богослужбова книга, що містить служби (молитвослов'я) Господнім, Богородичним святам, а також конкретним святым за днями та місяцями церковного року. Існують мінеї місячні, загальні та святкові (трефології). У східнослов'янській богослужбовій практиці утвердилися з XI ст. (Релігієзнавчий словник / за ред. проф. А. Колодного і Б. Лобовика. – К.: Четверта хвиля, 1996. – С. 195).

³ Зараз с. Келеберда Канівського р-ну Черкаської обл.

автори прагнули, щоб їхні повідомлення таки дійшли до нащадків, вони розуміли, що записи на папері можуть бути втрачені, а можливо, вони не мали доступу до церковних книг. Саме такі записи XVII ст. виявлено на стінах церкви в с. Старий Яжів Яворівського району, що на Львівщині. На цьому стінописі серед історичних подій є повідомлення про похід турків у галицькі землі: «Турки Року Б[о]ж[ія] 1672». Написи вирізано на дереві літерами розміром 7–12 см [24]. Історичні факти, занотовані у церковному стінописі, згадано також у хроніці Старого Яжева, написаній місцевим дяком наприкінці XIX ст. Інший стінописний текст, виявлений А. Петрушевичем в Онуфріївському монастирі у Львові, розповідає про облогу турками Теревовлянського замку [25].

Безсумнівно, неминучими були й втрати рукописів та кирилических книг, спричинені трагічними обставинами нашої історії та необачними рішеннями державних чиновників від науки. Так, 15 вересня 1939 р., під час німецького бомбардування Львова, загинула майже вся бібліотека Богословської академії. Її приміщення було зруйновано, лише невеличку кількість рукописів студенти академії врятували з-під руїн. У 1944–1977 рр. до польського Вроцлава відправлено документи й кирилическі книги з бібліотеки Оссолінських, що знаходилися у Відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН України (нині – Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника; ЛННБ). Серед переданих Польщі церковних книг – Мінея 1492 р., Євангеліє тетр 1577 р. із Рудницького монастиря та Євангеліє першої половини XVI ст. [26]. Цілком імовірно, що в згаданих книгах теж могли міститися покрайні записи історичного змісту.

Ще одним видом специфічного історичного джерела, в якому є звістки про перебування татар на українських землях, є Пом'яники¹. Цінним, але ще не дослідженим, вважається диптих Святоуспенського чоловічого монастиря в с. Уневі на Львівщині, що зберігається у Відділі рукописів ЛННБ ім. В. Стефаника (АСП-792/п. 74). Перший запис у цьому диптиху відноситься до 1608 р., тому А. Петрушевич датував Унівський пом'яник початком XVII ст., а С. Пташицький вважав, що цей список походить із XVIII ст., але, безсумнівно, є копією більш раннього рукопису. Хронологічно він охоплює 1400–1772 рр.

Записи згаданого джерела фіксують імена людей, які загинули від рук татарських нападників. Дослідник цієї пам'ятки І. Мацько погоджується з думкою А. Петрушевича, що ім'я Макарій, записане у цьому Пом'янику, належить убитому татарами київському митрополитові: «Между прочими именами упомина-

ется имя Макария митрополита, и кажется менѣ что то есть митрополитъ кievскій тогоже имен первый съ прозваніемъ Чортъ убытый Татарами 1497 года» [27].

Унікальність маргіналій у стародруках полягає в тому, що вони передають історичні події через безпосереднє сприйняття їхніх учасників і дають можливість поглянути на минулі часи їхніми очима, з уяви тих людей про себе й оточуючий світ [28].

Отже, маргіналії як своєрідний і специфічний вид історичного джерела, за умов втрати великої кількості архівних документів, є першорядним історичним матеріалом, своєрідним літописом подій нашої минушини. Покрайні записи історичного змісту є фактично в усіх видах літургійних книг. Важливим джерелом для дослідження цього виду історичної інформації є кирилическі рукописні книги і стародруки.

Становлять інтерес також провенієнції (власницькі та вкладницькі записи на стародруках) – неперсичні джерела цінних історичних, біографічних, топографічних та інших відомостей.

Найхарактернішою особливістю маргіналій є багатоплановість історичної інформації, яку вони містять. Найціннішими є нотатки хронікального характеру, які підтверджують, доповнюють чи, навпаки, спростовують свідчення документальних джерел.

Список використаної літератури

1. Шамрай М. Маргіналії в стародруках кирилического шрифту XV–XVII ст. з фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : [каталог] / М. Шамрай. – К., 2005. – С. 6–7.
2. Заболотна Н. Українська історична та діалектна лексика : зб. наук. пр. Вип. 5 / Н. Заболотна. – Львів, 2007. – С. 100.
3. Шамрай М. Маргіналії в стародруках кирилического шрифту XV–XVII ст. ... – С. 7.
4. Панькевич І. В. Покрайні записи на підкарпатських церковних книгах / І. В. Панькевич // Науковий збірник т-ва «Просвіта». – Ужгород, 1929. – Річник VI. – С. 129.
5. Заболотна Н. В. Науковий каталог Почаївських кирилических стародруків: проблеми створення електронної бази / Н. В. Заболотна // Бібл. вісн. – 2008. – № 4. – С. 4.
6. Петрушевич А. Сводная галицко-русская летопись с 1600 по 1700 год / А. Петрушевич // Литературный сборник, издаваемый Галицко-русской Матицею 1872 и 1873. – Львов, 1874. – 700 с.; Франко І. Кінцеві записки в староруських рукописях / І. Франко // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – 1906. – Т. LXXIV. – С. 145–149; Записи против книгокрадів у старих книгах та рукописах // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – 1907. – Т. LXXVII, кн. III. – С. 173–176; Свенціцький І. Опис рукописів Народного дому з колекції Антона Петрушевича. Ч. 3 / І. Свенціцький. – Львів : Накладом Т-ва ім. Шевченка, 1911. – 193 с. – (Українсько-Руський Архів; т. VII: Рукописи Львівських збірок; вип. III); Панькевич І. Покрайні записи на підкарпатських церковних книгах / І. Панькевич // Науковий збірник т-ва «Просвіта». – Ужгород, 1929. – Річник VI. – С. 129–196; 1935. – Річник XII. – С. 1–36.

¹ Пом'яники (суботники, синодики, диптихи) – це поминальні записи імен померлих кліриків, ченців, церковних та світських жертводавців для зачитування у храмі у відповідні дні тижня та року. Вони велись, вочевидь, уже від часів прийняття Україною християнства. Спершу суботники були у вигляді невеличких пергаментних сувойів, т. зв. грамоток. Іноді особи, які дарували храму чи монастирю рукописні й стародруковані книги, у вкладних записах просили поминати їхніх рідних та близьких. Усі ці записи згодом об'єднувались у спеціальних книгах-пом'яниках. Синодики велись при всіх катедральних храмах, соборах, монастирях; згодом і при більшості парохіальних церков. Записи у диптихах мали робитися за традиційною схемою: насамперед, перераховувались імена батькових родичів (спершу чоловічі, потім жіночі), після цього аналогічні імена родичів матері (Мацько І. Давній унівський пом'яник / І. Мацько // Actes testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича. – Львів, 2011. – С. 479).

7. Апанович Е. Вкладные, владельческие, дарственные записи и приписки переписчиков XVI–XVIII в. на рукописных книгах ЦНБ АН УССР / Е. Апанович // История книги и издательского дела. – Л., 1977. – С. 22–52; Ісаєвич Я. Маргіналії – важливе джерело з історії та культури / Я. Ісаєвич // Ісаєвич Я. Літературна спадщина Івана Федорова. – Львів: Вища шк., 1989. – С. 141–173; Колосовська О. Маргінальні записи на кириличних стародруках – джерело до вивчення історії культури України / О. Колосовська // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство : Міжвід. зб. наук. пр. – К., 2001. – Вип. 3 : Джерелознавчі дисципліни. – С. 312–326; Ціборовська-Римарович І. Маргінальні записи стародруків із книгозбірень католицьких монастирів XVI–XVIII ст. на етнічних українських землях як джерело до історії формування монастирських бібліотечних фондів / І. Ціборовська-Римарович // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Вип. 28. – К., 2010. – С. 266–286; Чуба Г. Покрайні записи на сторінках рукописних Учительних Євангелій XVI–XVII вв. / Г. Чуба // Східні слов'яни: Мова. Історія. Культура. – Ніжин, 2002. – Вип. 4. – С. 73–75.
8. Шамрай М. Маргіналії в стародруках кириличного шрифту XV–XVII ст. ... – К., 2005. – 354 с.
9. Ціборовська-Римарович І. Маргінальні записи стародруків із книгозбірень католицьких монастирів XVI–XVIII ст. на етнічних українських землях... – С. 269.
10. Ціборовська-Римарович І. Книжковий фонд Відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як джерельна база історичних досліджень / І. Ціборовська-Римарович // Рукописна та книжкова спадщина України. Археографічні дослідження унікальних та бібліотечних фондів. Вип. 12. – К., 2007. – С. 52.
11. Заболотна Н. Науковий каталог Почаївських кирилических стародруків... – С. 4.
12. Шамрай М. Маргіналії в стародруках кирилического шрифту XV–XVII ст. ... – С. 9, 228.
13. Свенціцький І. Опис рукописів Народного дому з колекції Антона Петрушевича. Ч. 3 / І. Свенціцький. – Львів : накладом Т-ва ім. Шевченка, 1911. – 154 с.
14. Петрушевич А. Сводная галицко-русская летопись с 1600 по 1700 год / А. Петрушевич. – Львов, 1874. – С. 169.
15. Там само. – С. 193.
16. Шамрай М. Маргіналії в стародруках кирилического шрифту XV–XVII ст. ... – С. 10, 108.
17. Чуба Г. Текстологічне дослідження українських Учительних Євангелій другої половини XVI – початку XVII ст. / Г. Чуба // Вісник Львівського університету. Серія «Книгознавство». Вип. 2. – Львів, 2007. – С. 5.
18. Свенціцький І. Опис рукописів Народного дому... – С. 2.
19. Чуба Г. Текстологічне дослідження українських Учительних Євангелій... – С. 24.
20. Кирилическі рукописні книги у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України : каталог. Т. 1. XI–XVI ст. / [уклад.: М. М. Кольбух (голов. ред.), Т. М. Гуцаленко, О. О. Дзьобан та ін.]. – Львів : Оріяна-Нова, 2007. – С. 434.
21. Там само. – С. 435.
22. Бондар Н. Провенієнції Віленських видань Євангелія 1575 та 1600 років з фондів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського як джерело історико-книгознавчих досліджень / Н. Бондар // Вісник Львівського університету. Серія «Книгознавство». Вип. 3. – Львів, 2008. – С. 34.
23. Там само. – С. 36.
24. Лев В. Написи на церкві у Старому Яжеві / В. Лев // Наша Батьківщина. – Львів, 1937. – Ч. 4–5, квіт.–трав. – С. 106.
25. Там само. – С. 107; Петрушевич А. Сводная галицко-русская летопись с 1600 по 1700 год. – С. 175–176; Кісіль В. Джерела першого тому «Сводной галицко-русской летописи» Антона Петрушевича / Кісіль В. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/dkz/2011_14-15/41.pdf
26. Кольбух М. М. Історія формування збірки кирилических рукописних книг Відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка / М. М. Кольбух // Рукописна та книжкова спадщина України. Археографічні дослідження унікальних та бібліотечних фондів. – К., 2005. – Вип. 10. – С. 273, 274, 276.
27. Мицько І. Давній унівський пом'яник / І. Мицько // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: зб. наук. пр. Вип. 20 : Actes testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича / Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України ; відп. ред. Микола Литвин. – Львів, 2011. – С. 479, 480, 482, 483.
28. Шамрай М. Маргіналії в стародруках кирилического шрифту XV–XVII ст. ... – С. 10.

РЕЦЕНЗУЄМО

Х. Стельмах, к. філол. н., доцент кафедри польської філології Львівського національного університету імені Івана Франка

ЛЬВІВЩИНА В ПОЛЬСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Львівщина в польській художній літературі: бібліогр. покажч. / уклад. О. Лук'яненко. – Львів. : Растр-7, 2012. – 290 с.

НЕОБХІДНІСТЬ систематизувати художні та літературознавчі твори польських авторів, в яких знайшли відображення Львів і Львівщина, спонукала працівників відділу літератури іноземними мовами Львівської ОУНБ, зокрема його завідувача О. Лук'яненко, до створення відповідного бібліографічного покажчика. Слід зазначи-

ти, що це перше видання, яке розкриває вказану тему і включає інформацію, починаючи від старопольської літератури до найсучасніших творів. Поза всяким сумнівом, видання буде корисним для науковців гуманітарного профілю, викладачів, студентів та дослідників, яких цікавить життя й історія Львова.